

Kvinnokamp på nyhetsplats år 1906 – om offentlighetens spaltformade dimensioner

En egen offentlighet? Likt en kvinnosakens trojanska häst visar sig ett spaltutrymme existera bara någon tidningssida från det utrymme i pressen som brukar undersökas i studier av politik och offentlighet.

BIRGITTA NEY

En läkarskandal med följande kvinnoaktion och en namninsamling i kampen för kvinnors rösträtt – det är exempel på inslag i kvinno-kampen som bevakades av dagspressen i Stockholm år 1906.¹ Händelserna och nyhetsbevakningen som diskuteras i denna artikel uppfyller i traditionell mening ett grundkrav för att anses vara offentliga: de utspelade sig i offentligheten och de bevakades av dagspressen.² Kan en omläsning av bevakningen av dessa händelser säga oss något nytt om kvinnor och offentlighet?

Efter en rekapitulering av nämnda händelser ska jag gå närmare in på tankar kring hur

förståelsen av offentligheten möjligen hindras av traderade kopplingar till platser och en viss bestämd form av politik. Varför tycks det annars så främmande att beskriva eller förstå de offentliga aktioner som behandlas här i termer av offentlighet trots sin mycket publika existens?

Offentlig kvinnoprotest

Under våren 1906 pågick en protestaktion bland kvinnor i Stockholm som läsare av exempelvis *Svenska Dagbladet (SvD)* kunde ta del av genom en artikel med rubriken "Läkareskandalen. Kvinnornas protest-

möte”.³ Den trycktes osignerad i tidningen torsdagen den 22 mars men var skriven av Lotten Ekman. Det är en reporter på uppdrag att referera ett av tidens många kvinnomöten som skriver texten, och detta var en manifestation som dessutom ställde stora krav på skribentens förmåga att hålla pennan i styr. Mötet på onsdagskvällen drog så stor publik att många intresserade hade avvisats. Biljetterna var slutsålda redan på tisdagen, åtminstone om vi får tro *Dagens Nyheter* (DN) artikel 22 mars efter samma möte.

Lotten Ekmans referat är ganska nedtonat och hon inleder med en hänvisning till att det var ett tidigare kvinnomöte som bestämt att detta protestmöte skulle arrangeras. Den utlösande händelsen, den som väckt behovet av protesterna, kallar hon för ”den bekanta läkareskandalen”. Det är intressanta ordval. Det tidigare kvinnomöte som åberopas i artikeln har jag inte funnit andra spår av i dagspressen. Hur bekant denna läkareskandal var hos den läsande allmänheten kan nog också diskuteras, vad jag har funnit är nämligen hennes artikel den 22 mars den första som publicerats i *SvD* om denna händelse. Det må ha varit en bekant händelse i stora kretsar i Stockholm, men läsare av just *SvD* hade inte läst om den i sin tidnings spalter. I andra tidningar hade de inte kunnat läsa mycket mer än en inledande och dramatisk text i *Svenska Morgonbladet* lördagen den 24 februari 1906. Dagarna därpå hade andra tidningar några redaktionella notiser och småningom tre insändare från den aktuella läkaren. Därefter var det tyst i frågan fram till artiklarna efter protestmötet i mars. I *SvD* droppade sedan mer eller mindre upprörda insändare ganska tätt under vinjetten ”Fria uttalanden” fram till den 30 mars. Sedan var det tyst igen. Den senaste artikel jag funnit i *SvD* i frågan publicerades den 17 maj; det är en lång insändare

från kvinnokommittén; en rapport efter avslutad utredning som även publicerades i andra dagstidningar. Med det satte pressen punkt för denna läkareskandal.

Mer än 700 kvinnor samlades alltså på Grand National i Stockholm till ett möte en onsdagskväll i mars 1906. De skulle protestera mot hanteringen av en händelse på en läkarmottagning: en ung kvinnlig patient påstods ha våldtagits av den läkare som skulle ge henne (underlivs)massage. Kvinnorna protesterade mot att läkaren förgripit sig på en av sina patienter, men också mot att kvinnor var i det närmaste rättslösa i liknande situationer. Det framgår av såväl mötesreferat som den rapport från kvinnornas utredningskommitté som publicerades i maj.

Mötesreferaten ska jag redogöra för, men först backar jag något i tiden till den artikel som redan på första sidan mötte läsarna av *Svenska Morgonbladet* lördagen den 24 februari 1906. ”Djävulskt” är den dramatiska rubriken och så följer berättelsen om det påstådda övergreppet. Intressant nog nämner skribenten inte läkare eller patient vid namn, dock ges en minst sagt tydlig vink om namnet på läkaren i texten. ”Jag vill ej nämna hans namn. Men hans hjärta är hårdare än sten och hans själ är svartare än beck”, skrev signaturen PW. Antagligen förstod åtskilliga läsare i staden vilket läkarnamn som avsågs med det hjärtat och den själen. Artikeln berättar om hur flickans familj småningom förde henne till en professor för undersökning och texten andas en upprörd skribent när professors reaktion beskrivs: ”Men hvad kunde han göra? Där funnos ju inga vittnen”. Professorn var ursinnig, försäkrar skribenten, och av tonläget i texten att döma var det ett känsloläge skribent och professor hade gemensamt. Intressant är också hur artikelförfattaren gestaltar den anklagade läka-

rens beteende: "Han går rak och skrattar åt alltsammans, han kysser sin hustru lika ogenerad och uppträder i sällskapslifvet lika fräck, som om ingenting händt". Lektor P Waldenström, som, enligt DN dagen därpå, döljer sig bakom signaturen PW, slutar sin artikel med en fråga om flickan varit den första som utsatts för övergrepp av läkaren.

Det var med andra ord en dramatisk och upprörande händelse som låg bakom protestmötet. Karin Johannisson beskriver i *Den mörka kontinenten* hur olika former av massage var en inte ovanlig behandling hos läkare eller någon i den stora kåren "vardagsläkare" som fanns vid sekelskiftet (Johannisson 1994: 211-220). Bilder i boken beskriver denna alternativa form av behandling av kvinnorna, livmodersmassage eller massage på magen, med en kvinnlig assistent närvarande. Och just detta, att någon ska vara närvarande vid undersökningar och behandlingar hos kvinnoläkare betonades senare under våren i kvinnokommitténs rapport efter företagna utredningar.

Under veckorna mellan den artikel som uppmärksammade fallet och protestmötet skrev också läkaren i fråga vid tre tillfällen signerade texter som han ville att tidningarna i staden skulle publicera.⁴ Den första publicerades under vinjetten "Från allmänheten" den 2 mars i *Aftonbladet* med rubrikerna "Den Waldenströmska anklagelsen" och "En förklaring från den utpekade läkaren". Där hävdar han att beskyllningarna är orimliga eftersom det alltid funnits en sköterska i rummet utanför mottagningsrummet på Västerlånggatan och att det på Strandvägen alltid funnits både sköterska och tjänare i våningen. Och med stöd i en anonym läkares uppsats som återges i sin helhet hävdas även att beskyllningarna är orimliga därför att "något dylikt näppeligen är möjligt". Den ci-

terade uppsatsen åberopar medicinska läroböcker som stöd för uppfattningen att det är så ofantligt svårt för en ensam man att begå "ett sådant dåd äfven i en ödemark" på grund av kvinnans möjlighet att skrika, ropa på hjälp och göra motstånd. Trots att vänner avrått från egna skrivelser känner sig läkaren utpekad och tvungen att publicera sin inlaga, skriver han. Redan dagen därpå, den 3 mars, fanns nästa text i frågan i samma tidning och denna gång kunde läkaren visa upp ett intyg från sin sköterska som försäkrade att hon bortsett från två månader 1905 alltid funnits på plats i angränsande rum och aldrig hört "skrik eller nödrop" eller annat som "gifvit mig anledning till misstanke på våldtäkt". Intyget är signerat av sköterskan och bevittnat av två personer. Läkaren sköter således sitt försvar i pressen, han gör händelsen till en mycket offentlig historia.

Någon vecka senare, den 12 mars, kommer han tillbaka med ännu en text, denna gång i *Social-Demokraten*. Denna nya text är en reaktion på uppmaningar om att väcka åtal mot den tidning som ursprungligen publicerade anklagelserna, skriver läkaren. Han känner sig tvungen att förklara att han trätt fram med sitt namn för sina kollegers skull och för att "förmå det smygande förtalet att tystna". Läkaren hade kommit på vad som kunde ha skapat missförstånd bland patienterna – han hade nämligen krossat sin vänstra fot och för att lindra värken brukade han lägga upp benet på undersökningssoffan – vilket inte alla patienter hade uppskattat. Det hände, skriver han, att detta "stundom missuppfattades, så att jag måste förklara orsaken". Det kan nog vara skälet till ryktena, tänker han sig. Med en sista suck om att "Mot patienters anklagelser står en läkare nästan värnlös", avslutar han sin text. Tidningens redaktion kommenterar att den förklaringen är

lika intetsägande som hans förra och att det behövs en rättegång i saken – tonen antyder att rättegången som redaktionen har i tankarna handlar om den påstådda våldtäkten och inte om tidningskriverierna.

Frågan behandlades inte enbart i dagspressen. I protokoll efter Stockholms läkarförenings förhandlingar finns antecknat efter ett extra möte den 15 mars 1906 att ordföranden anmält att vissa namngivna personer lämnat föreningen och det sista namnet är den aktuella läkarens. Protokollet anger i ett tillägg till namnen: ”hvarvid lämnades en kortfattad redogörelse för de omständigheter som föranledt den sistnämndes utträde”.⁵

Välbesökt möte

Nu till mötesreferaten i två dagstidningar den 22 mars 1906. Lotten Ekmans artikel i *SvD* förklarar alltså att det är den bekanta läkareskandalen som var ämne för mötet, och att det var en ”kolossal anslutning från allmänhetens sida”. Hon noterar att det var fråga om 700 kvinnor från ”skilda samhällsklasser” och att ”ytterligare några hundratals” fick gå hem för att de inte fick plats. Därefter redogör hon för vilka som talade och i korta drag sammanfattas de olika inläggen. Några gånger anges publikens reaktioner inom parentes: ”(Stormande applåder)”, ”(Bravorop)” och ”(jo! jo!)”. Jag får intrycket när jag läser referaten i *DN* och *SvD* att det nog var ett ganska dramatiskt möte. Många läkarfruar fanns i publiken, noterar båda tidningarna och vi kan föreställa oss upprörda känslor i raderna när talare menar att läkaren borde brännmärkas, eller tvingas bort från staden. Att alls börja ifrågasätta läkares uppförande tycks ha skapat en hel del oro i salongen. Någon talare påpekade att hon sett protokollet från Läkareföreningens förhandlingar och hon menade att det ”var

orätt att kasta skulden på kåren i dess helhet för en enstaka medlems försyndelse”. Lotten Ekmans referat avslutas med kvinnornas formulerade protest i sex punkter, från a till f och den sista konstaterar att läkaren, som utträtt ur läkareföreningen, var ovärdig sitt kall.

Halv elva på kvällen var mötet ”undanstökadt”; just det ordet är det enda där jag, möjligen utöver ovan nämnda parentesbruk, anar Lotten Ekmans vanliga snärt i språk och stil i denna artikel.⁶ Skälet till att detta var en både ovanlig och delikat historia att skriva om är att händelsen gäller både sexualitet och klass. De inblandade personerna fanns i medel- eller överklassen i staden och de ville inte förekomma på nyhetsplats i tidningarna, i synnerhet inte i frågor som denna. Svårigheten för tidningarna att handskas med händelsen erinrar om vad som utspelades i mitten av 1880-talet när det blev skandal då tidskriften *Framåt* publicerade noveller som ”Pyrrhussegrar” av Stella Kleve och ”Messling” av Gerda von Mickwitz.⁷ I den förstnämnda novellen förklarar en läkare för en ung kvinna vad det kostat hennes hälsa att hon ägnat sig åt erotiskt upphetsande möten och den senare novellen var en gestaltning av att läkarkåren inte ville förklara för kvinnor vad det var för sjukdom mannen i familjen dragit hem, det vill säga mässling skulle läsas syfilis. Av allt att döma var frågor om eller i närheten av sexualiteten lika känsliga att behandla på nyhetsplats i dagspressen år 1906 som de varit i tidskriftsnoveller ett par decennier tidigare, kanske särskilt om det gällde läkarkåren och medelklassens kvinnor.

DN:s referat är inte lika ingående i sin redogörelse för vem som sade vad under mötet, läsaren blir helt enkelt inte lika informerad om vad som hände i sak under protestmötet. Resolutionen återfinns däremot i sin helhet i

båda tidningarna. *DN:s* artikel har en treradig rubrik: "Kvinnorna och läkaraffären./ Protest mot slapp sedlighetskänsla./ Läkarorganisationerna rehabiliteras". Vi kan här notera att den förflyttar intresset för vad som hänt genom ord som läkaraffär, slapp sedlighetskänsla och ambitionen att rehabilitera läkarorganisationerna. Redan i rubriken har därmed kvinnornas protestaktion mot hanteringen av en påstådd våldtäkt som tagit formen av ett stort och välbesökt möte förvandlats till en aktion som ser ut att bekymra sig för läkarorganisationers behov av rehabiliterat anseende.

Artikeln i *DN* använder fem långa diskuterande och kommenterande textstycken innan det är dags för övergången till resolutionen. Detta kan jämföras med *SvD:s* tvåradiga rubrik: "Läkareskandalen'./ Kvinnornas protestmöte" och enda inledande stycke innan referatet av replikväxlingarna tar vid. *DN:s* artikel var också osignerad, men där förekommer således betydligt fler kommentarer om "den indignation som rådt i kvinnokretsar". *DN:s* referat koncentrerar sig till kommentarer och samlande mötesintryck medan *SvD:s* referat genom Lotten Ekman verkligen tycks vara ett sammandrag av hur frågan behandlades innan mötet enades om resolutionen. En enda sakupplysning från mötet saknar jag i *SvD:s* referat och det är att mötets ordförande, fröken Anna Roos, uppmanade mötesdeltagarna att sjunga "Vår Gud är oss en väldig borg", innan det var dags för diskussionen. Den iakttagelsen av *DN:s* reporter kan möjligen uppfattas som ett tecken på att känslorna var så upprörda i salongen att mötets ordförande såg sig tvungen att samla alla närvarande till en röst, om det så skulle ske med hjälp av psalmsång. Det kan också uppfattas som en hänvisning till en mycket traditionstyngd mötesplats,

kyrkan och dess offentlighet och ritualer. I olika sammanhang kan vi notera hur kvinnors mötesformer tycks ha lutat sig mot formalia i form av stadgar och statuter på ett sätt som kan verka onödigt formellt. Detta kan dock tolkas som ett sätt att ge respektabilitet och auktoritet åt den egna verksamheten långt innan kvinnorna som enskilda personer ägde medborgarskapets myndighet.⁸

Både *DN* och *SvD* återkom i frågan den 17 maj när de publicerade en lång rapport från den kvinnokommitté som fanns i bakgrunden redan vid mötet den 21 mars. Kommittén leddes av Anna Roos, ordförande i Kristliga föreningen av unga kvinnor, *KFUK*, och övriga deltagare var också de ordförande eller styrelseledamot i någon organisation: Selma Billström, Hedda Cronius, Mathilda Fryxell, Thekla Julinder, Hilda Norborg och Emma Wretlind. Av kvinnornas slutrapport kan vi läsa att det visserligen inte blivit någon rättssak av ärendet eftersom ingen kvinna polisanmält läkaren, däremot hade kvinnornas undersökning uppdragat fler fall än de tidigare kända. Kvinnokommittén hade också engagerat juridisk expertis som intervjuat kvinnorna, läkarens före detta patienter. Efter den rapporten i dagstidningarna har jag inte funnit något ytterligare publicerat i fallet om läkareskandalen och kvinnornas protester.

Rösträtt och kvinnosak

Nästa offentliga aktion som jag vill exemplifiera med här kan summeras med ett par texter som bevakar ett led i kvinnornas kamp för rösträtten. Den 8 februari 1906 publicerades en artikel i *SvD* med rubriken "På kvinnornas rösträttsbyrå. Arbeta under högttryck." av signaturen Nitouche, det vill säga Lotten Ekman. Det är en intervju på plats, hon besöker rösträttsbyrån som ligger många trappor upp i ett hus utan hiss, vilket läsaren

förstår av kommentaren: ”man får gymnastisera sina nedre extremiteter i ett respektabelt antal trappor för att nå dem”. Artikeln hålls i en lättsam och positiv ton där beskrivande text varvas med frågor som denna: ”– Nå, har man ännu spårat några nämnvärda resultat af arbetet? frågade jag vid mitt gårdagsbesök.” Den långa artikeln avslutas med en förklaring till den läsare som blivit frestad att engagera sig att ”den som har lust att dra ett strå till stacken, men ej blifvit lyckliggjord med någon lista, har bara att tillskrifva Rösträttsbyrån, Kommendörsgatan 8”.

Tydligare än så kan knappast informationen och den indirekta uppmaningen till kvinnorna att engagera sig i rösträttsfrågan se ut på nyhetsplats i en dagstidning. Denna form av journalistisk text har kallats ”mobiliserande information”, det vill säga att tidningen i en nyhetsartikel formulerar hur intresserade läsare/medborgare ska bära sig åt för att engagera sig för en fråga.⁹

När kampanjen avslutats ett år senare är Lotten Ekman på plats igen och följer upp resultatet. Den 6 februari 1907 rapporterar hon som Nitouche under rubriken ”Kvinnornas masspetition. Allting klart! – Alla förväntningar överträffade.” Inte mindre än 142 128 namn har rösträttsbyrån räknat in. Artikeln avslutas med att en kvinna på byrån får säga: ”En meningsyttring av etthundrafyrtio-två tusen kvinnor bör något kunna tynga i vågskålen!”. Antagligen tänkte sig varken skribenten eller rösträttskvinnan att det skulle dröja mer än tio år innan det skulle väga tillräckligt tungt.

De två artiklarna ramar in ett år, 1906, som av mängden artiklar att döma måste ha inneburit att kvinnorna och kvinnosaken blivit allt synligare i offentligheten, i dagspressens spalter och i stadens mötesliv. Här exemplifierar jag med ett urval av Lotten Ekmans

artiklar i *SvD* under detta år. Berta von Suttner kom på besök i april och talade på Svenska kvinnors fredsförening — en enkel fest för 300 personer rapporteras det den 24 april. Några dagar senare har fredsföreningen Internationalis Concordia bjudit in Fru Blicher-Claussen som intervjuas i en artikel 1 maj 1906. På hösten intervjuas andra kvinnor som utmärkt sig på olika sätt: Otilia Adelborg som har en knappelskola i Gagnef (18/9), Eugenie Steinmetz, föreståndare för Brummerska skolan som har en 25-årig lärargärning bakom sig när hon fyller 60 år (14/10). Senare i oktober kommer Dr Maikki Friberg till Stockholm för att hålla föredrag om kvinnornas framgångsrika rösträttskamp i Finland. När Lotten Ekman intervjuar henne noterar hon Fribergs uppfattning att ”rösträtt utan valbarhet är ett monstrum” (22/10). Osignerat rapporteras sedan från föredraget under rubriken ”De finska kvinnornas rösträttsseger” (27/10). I åtskilliga sammanhang skriver Lotten Ekman således detta år om kvinnors situation, några ytterligare rubriker får antyda bredden i bevakningen: ”Våra tjänsteflickor. Tillgång och efterfrågan – Modern arbetsförmedling” (24/2), ””Utomlands”. De svenska kvinnornas emigration” (5/3), ”Våra utländskor” (15/3), ”Vår första folkbarträdgård” (21/3), ”Stockholms arbetsstugor för barn. Ny lärarinnekurs – frivillig arbetskraft av nöden” (8/9), ”Tjänarinnornas basar” (26/10) och ”Förenta staternas kvinnosaksrörelse. Ett intressant översiktsverk” (1/10).

Så här långt har jag visat exempel på två aktioner som ägde rum år 1906 och jag har också visat på en dagstidnings artikelrubriker för en enda reporter för att antyda bredden och omfattningen av kvinnofrågans förekomst i samhället och på nyhetsplats i spalterna. Offentligheten i form av dagspressen

ägnade således spaltutrymme åt att rapportera om kvinnosaken som den utspelade sig i stadens offentliga liv.

Kvinnors rum i offentligheten

Av de artiklar jag diskuterat ovan kan vi lära en hel del när det gäller offentligheten och kvinnofrågorna år 1906. Vi kan uppfatta hur kvinnor redan då hade en beredskap att ganska snabbt enas kring en fråga, samlas kring ett sätt att angripa ett problem och genomföra en aktion. En artikel i en tidning (som "Djävulskt" i *Morgonbladet* 24/2) fångade säkert kvinnornas intresse, kanske visade den att ett problem var av en sådan art att de borde samlas för att komma fram till hur det skulle angripas. Vi kan anta att några kvinnor först träffades för att diskutera hur de skulle gå till väga – det tidigare kvinnomöte som nämns i Lotten Ekman's artikel (*SvD* 22/3) tyder på det. Dessa kvinnor hyr en lokal i staden för att arrangera ett protestmöte den 21 mars. Jag har inte funnit några annonser i tidningarna, men mötesreferaten den 22 mars i *SvD* och *DN* tyder på att det varit offentligt annonserat på något sätt. Protestmötet var nog förberett med en ordförande för mötet och troligen med ett förslag till vilka som skulle ingå i den utredande kommitté som också utsågs av mötet.

Vi kan alltså se att kvinnorna dels måste ha haft någon form av väl fungerande kontaktnät – de många kvinnoorganisationerna kan ha utgjort basen i ett sådant nätverk. Dels måste de ha haft tillgång till kapital både i form av pengar och social ställning eftersom de kunde hyra eller åtminstone använda en lokal för sitt offentliga möte och dels måste de slutligen ha haft viss träning i mötesordningar.

År 1906 hade mötesplatser i form av kvinnoklubbar och läsesalonger funnits i några decennier i Stockholm och kvinnornas

rösträttskamp hade också bedrivits i organiserad form i några år. Som ännu ett tecken på hur aktiva kvinnorna var i offentligheten kan vi säkert också betrakta den artikelserie som började i *Stockholms Dagblad* året därefter: "Kvinnoprofiler i Stockholmsvimmel" kallades den och behandlade kvinnor i såväl affärsliv, idrott och välgörenhet som deras diskussionsklubbar.¹⁰ En sådan artikelserie rapporterar om vissa kvinnors aktiviteter i offentligheten, visserligen utan att uttryckligen ta ställning i frågan om dessa kvinnor skulle vara mogna för rösträtten, men visade ändå exempel på kvinnor med kompetens och kan därmed ha fungerat som ett indirekt bidrag i kampen.

Redan några veckor innan läkareskandalen blev offentlig hade rösträttsaktionen inletts. När Lotten Ekman rapporterade från rösträttsbyrå på Kommendörsgatan i början av februari pågick namnsamlingen för fullt och den aktionen visar precis som i fallet med läkareskandalen att kvinnorna skaffat sig en lokal för sin verksamhet och att de hade en organisation för sin aktion.

Sådana aktioner fungerade så mycket smidigare som de kvinnliga reportrarna på dagstidningarnas redaktioner ofta hade kvinnoorganisationernas många möten och aktiviteter som sitt särskilda bevakningsområde. I tidningarna infördes sådana artiklar, ibland sorterade under vinjetter som "För våra damer", i *SvD* redan från 1903 och senare blev så kallade kvinnosidor allt vanligare i flera dagstidningar.¹¹ Den redigeringen av artiklarna kan ha bidragit till att de kvinnliga journalisterna disponerade det spaltutrymme tämligen självständigt, inte sällan var kvinnliga journalister ansvariga för sidorna (*Tidningskvinnor* 2000). Kvinnorna må ha varit utan medborgarskap i betydelsen rösträtt och myndighet vid denna tid – men

detta hindrade dem inte att genomföra aktiviteter som mina inledande exempel visar och det var de kvinnliga reportrarna som utgjorde länken mellan kvinnorörelsernas olika aktiviteter och den läsande allmänheten.

På 1920-talet skrev Virginia Woolf sin berömda formulering om att för att vara litterärt verksam måste kvinnan ha tillgång till ett eget rum och en viss inkomst. Låt oss därför fundera en stund över hur det ser ut med egna rum i offentligheten och kvinnosaken. Med Yvonne Svanström och hennes doktorsavhandling *Policing Public Women* (2000) kan vi tänka oss offentligheten i termer av ursprungliga lokaler och ämnen, det vill säga kaffehuset och det politiska samtalets födelse.¹² Problemet med kaffehuset för en förståelse av offentligheten består inte enbart av att offentlighetsteoretikern framför andra, Jürgen Habermas, utgick från just den platsen, den lokaltypen, och därmed sorterade bort kvinnorna som aktörer. Men genom att bortse från andra former av mötesplatser och andra samtal än de mellan män, så har offentligheten inte formulerats i sin fulla komplexitet, något som diskuteras av bland andra Nancy Fraser, Mary P. Ryan och Leonore Davidoff.¹³

Vi kan i stället tänka oss offentliga samtal i en utveckling från eller via salongernas halv-offentliga värld över det sena 1800-talets kvinnliga läsesalonger och sekelskiftets diskussionsklubbar – Ingrid Holmquist ger i *Salongens värld* en skiss till en sådan utveckling (Holmquist 2000: 19-40). I flera avseenden är salonger, läsesalonger, kvinnoklubbar och diskussionsklubbar platser för samtal i samma mening som kaffehuset varit tidigare. Skillnaderna mellan dessa rum och samtal har inte bara att göra med vilka som deltog i samtalen, utan rör också sociala konventioner, till exempel möjligheten att vistas som besökare i

respektive lokal. Det är dessutom en fråga om vilka samtal som fördes, och vilka frågor som har kommit att anses som politiska.

Om vi därefter tänker oss det politiska samtalet i termer av formulerad vilja till någon form av förändring, så blir de kvinnliga diskussionsklubbarna inte mindre intressanta. Klubbarna utgjorde en offentlig arena för kvinnorna där de kunde träffas över organisations- och föreningsgränser och där till exempel skol- och studentkamrater kunde fortsätta eller återknyta kontakterna sedan familjeliv eller kanske yrkesverksamhet förändrat villkoren för ungdomsårens väninnesrelationer. Klubbarna kan ses som rum för nätverkande och vidareutbildning; dit inbjöds föredragshållare i alla upptänkliga och aktuella ämnen.¹⁴ Sådana klubbar kan givetvis uppfattas som segregerade i meningen att endast kvinnor frekventerade lokalerna. De kan därmed anklagas för att ha varit platser för formulering av särintressen, vilket dock i lika hög grad gäller för de tidigare kaffehuset som frekventerades av män. Viktigare är antagligen att eftersom kvinnorna inte hade rösträtt och sällan var myndiga medborgare så har deras aktiviteter per definition inte betraktats som politiska och därmed varit utan omedelbart intresse för offentlighetsforskare.

Kvinnosakens spaltutrymmen

Den verksamhet jag refererat via dagspressartiklar från 1906 kunde vi kalla för offentlig, och kvinnosakens spaltutrymme i dagspressen pekar på att detta varit en verksamhet som hela tiden pågått. Trots detta kan det se ut som om kvinnosaken ägt rum i offentlighetens periferi, som om den inte riktigt hörde till offentligheten. En lösning som forskare tillgripit för att förklara sådana offentligheter som inte rymts i offentligheten såsom vi lärt oss att den

ska betraktas, har varit att formulera alternativa offentligheter, deloffentligheter eller motoffentligheter.¹⁵ I slutrapporteringen av ett tidigare projekt som jag medverkade i, ”Pennskaft blir reporter”, diskuterades om inte kvinnornas insatser under det tidiga 1900-talet i stället borde benämnas ett okänt inslag i offentligheten; vi såg de rösträttspolitiskt aktiva kvinnornas och de kvinnliga journalisternas kontakter som att de i viss mening bildade en egen och okänd del i offentligheten.¹⁶ Vi noterade att förståelsen av offentligheten var mer ofullständig än vi tidigare insett. Inte bara var kvinnorna uteslutna från många offentlighetsresonemang, dessutom föreföll de frågor kvinnorna varit engagerade i ha sorterats bort såsom varande opolitiska eller möjligen politiska på fel sätt: partipolitiska i traditionell mening tycks de inte ha ansetts vara.

Det händer att dagspressen benämns som den tredje statsmakten, men i Storbritannien talar man i stället om den fjärde statsmakten. Den aspekten kommer Barbara Onslow in på i sin bok *Women of the Press in Nineteenth-Century Britain* (2000); hon föreslår rentav att 1800-talets kvinnor i pressen utgjorde en femte statsmakt. Möjligen avser hon med den formuleringen något som erinrar om vad vi skrev i nämnda slutrapport om en okänd del av offentligheten: ju mer vi studerar kvinnornas aktiviteter desto otillräckligare känns förståelsen av vad offentligheten är och vad kvinnorna bidragit med.

Oavsett om vi väljer att tänka på offentligheten som fysiska eller abstrakta sfärer eller rum så föreställer jag mig att dagspressen historiskt kan fungera som ett utmärkt titthål in, eller om det nu är ut, i offentligheten. Mina inledande dagspressexempel visar att kvinnorna och kvinnosaken förekom flitigt i det vi brukar tänka på som det offentliga livet och samtalet. Att exemplen ändå kan

kännas förvånande beror inte så mycket på att de var ovanliga eller ej i tiden, som att de förblivit okända trots forskningen om tiden.

Offentligheten sådan vi känner den i backspegeln, är den version av ett skeende vi serverats genom tidigare forsknings resultat och berättelser. På det här området som på så många andra står feministiska forskare inför ett väldigt reviderings- och omtänkingsarbete. Vi kanske väljer att tänka på huruvida de frågor som omfattades av kvinnosaken ska definieras som privata eller offentliga, vi kanske i stället väljer att tänka igenom hur samhällsfrågor definierats för att kunna ge utrymme åt nya röster, vi kanske vill integrera den mångfald erfarenheter som sorterats bort ur diskussionen om offentlighet (Florin & Kvarnström 2001, Young 2000, Landes 1998). Jag har här sökt längs vägarna journalister, journalistik och historia på medieforskningens område: via dagspressen finns mängder av kunskap om kön och offentlighet att hämta från tiden före rösträtten. Den del av offentligheten som skildrats i och utgörs av dagspressens nyhetsjournalistik väntar på våra läsningar utan att vår förståelse behöver skymmas av mängder av tidigare berättelser.¹⁷

Massmedierna bevakade sannerligen feministers demonstrationer på 1970-talet, brukar det sägas, men bara för att rapportera om eventuella spektakulära aktioner i stil med påstådda behå-bränningar.¹⁸ De frågor som kvinnorörelsen enats om som viktiga i de demonstrationstågen rapporterade medierna sällan om. Vad skulle det då finnas för skäl att studera kvinnosaken i nästan sekelgammal dagspress? Med exemplen här har jag velat visa på att den journalistiska arbetssituationen i början av 1900-talet var sådan att möten och aktioner refererades och redovisades tämligen fullständigt för läsarna. Kvinnosakens, kvinnokampens historia,

finns i så fall berättad i dagspressens spalter i nära nog oredigerat skick.¹⁹

Det kan därmed tyckas som om det finns skäl att tala om en kvinnornas egen offentlighet, att kvinnorörelserna i informellt förbund med de kvinnliga reportrarna i tidigt 1900-tal bildade ett eget kretslopp inom ramen för offentligheten. Med dagspressens kvinnliga journalister som aktivisternas dolda bundsförvänter hade kvinnosaken tillgång till spalterna och därmed offentligheten. I så fall skulle det betyda att de kvinnliga reportrarna, de som några år senare skulle komma att kallas pennskaft efter Elin Wägners roman med samma namn, fungerade som ett slags femtekolonnare. Kvinnornas privata kontaktnät var lika väl fungerande som männens – vi anar konturerna till ett kvinnornas skuggkabinett, ett kvinnligt nätverk som okänt för majoriteten av dagstidningarnas läsare (och för senare forskare?) fanns i bakgrunden till pennskaftens bevakning av kvinnosakens många yttringar.²⁰ Den egna offentlighet det är fråga om här avser då ingen avskild offentlighet, inte kvinnoorganisationers tidningar eller tidskrifter riktade till egna medlemmar, utan snarare att kvinnorna skapat ett eget rum inom gängse offentlighet. Som om de i kvinnospalterna, eller i alla fall i de referatuppdrag som tilldelades de kvinnliga reportrarna, funnit och utnyttjat ett utrymme i just de dagstidningar som på annan plats, i andra artiklar diskuterade eller debatterade vad som utspelade sig i riksdagen i fråga om rösträtten. Ett spaltutrymme likt en trojansk häst för kvinnosaken visar sig existera bara någon tidningssida ifrån det utrymme i pressen som brukar undersökas i studier av politik och offentlighet.

NOTER

1. Tack till Ulrika Nilsson, doktorand i idéhistoria Uppsala, för samtal om läkareskandalen efter min bok *Reporter i rörelse* (Ney 1999). Det samtalet inspirerade mig till att tänka mer kring kvinnoaktioner 1906.
2. Även om det är frestande ska jag inte fördjupa mig i konnotationerna runt uttryck som offentliga kvinnor: dessa har sin betydelse för såväl de synnerligen offentliga kvinnor som var anställda reportrar i dagspressen i början av förra seklet, som de allt aktivare kvinnorna i de många kvinnorörelserna, se Hammar 1998, Fraser 1993.
3. Jag har använt följande artiklar för detta avsnitt – *Svenska Morgonbladet*: 24/2. *Svenska Dagbladet*: 22/3; 25/3; 26/3; 28/3; 29/3, 30/3; 17/5. *Dagens Nyheter*: 25/2, 27/2, 22/3, 23/3, 17/5. *Aftonbladet*: 2/3, 3/3. *Socialdemokraten*: 12/3. Den osignerade artikeln kan tillskrivas Lotten Ekman med stöd av *SvD*:s registerkort som förvaras på Pressarkivet, Riksarkivet, Stockholm.
4. Minst tre borde jag kanske skriva, för jag har funnit tre tryckta insändare; hur många han verkligen skrivit vet jag inte. Några inlägg kan ha refuserats av redaktionerna.
5. Bilaga till *Hygiea, Medicinsk och farmaceutisk månadstidskrift*, 1906, volym 1906 (68) juli-dec.
6. Om Lotten Ekman som reporter, se Ney, 1999.
7. Om dramatiken runt tidskriften och dess noveller, se förordet i *Synd*, Ney 1993.
8. För exempel på hur Lotten Ekman kommenterar kvinnoorganisationers behov av formella ordningar, se Ney 1999: 69.
9. När Michael Schudson diskuterar frågan om det funnits en offentlig sfär för goda politiska samtal (Calhoun 1992: 143-163) skriver han om den kommersiella pressens ointresse av att engagera sina läsare i politiska frågor. Han hänvisar till studier av senare tiders press som visat att den aktivt undviker "mobiliserande information".
10. Kvinnoprofiler i Stockholmsvimlet, Rapport nr

- 18 (2000), Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet.
11. Kvinnomaterialet uppvisar en mångsidighet som benämningar som kvinnospalt eller kvinnosida inte alltid klargör, se slutrapporten *Pennskaft blir reporter* (2000). Kristina Lundgren visar i sitt pågående avhandlingsarbete hur kvinnosidornas material utökades under 30-talet till att omfatta och diskutera tidens sociala frågor. Madeleine Kleberg (1998) har i sina studier av TV:s barndom funnit att många sociala reportage gjordes inom Hem- och familjesektionen.
  12. För en klargörande redogörelse av kaffehusen och deras många övriga betydelser, se *Svanström 2000: 55ff.*
  13. Habermaskritiken har utvecklats till nära nog en egen forskningsinriktning, se exempelvis antologierna *Habermas and the Public Sphere* (Calhoun 1992) och *Feminists Read Habermas* (Meehan 1995).
  14. Se t.ex. "Det kvinnliga Stockholms föreningslif", *Stockholms Dagblad* 9 januari 1910.
  15. Se t.ex. Leonor Camauers diskussioner om olika offentlighetsformer i *Feminism, citizenship and the media*.
  16. I HSRF-projektet "Pennskaft blir reporter" deltog Britt Hultén, Birgitta Ney, Kristina Lundgren och Margareta Stål. Projektet omfattade såväl kvinnliga journalister som texter i svensk dagspresshistoria, ca 1895–1945. Slutrapporten ingår i JMK:s skriftserie och har nr 2000:2.
  17. Det skulle föra för långt att här diskutera olika metoders användbarhet för genusforskningen på medieforskningens område, jag hänvisar till slutrapporten "Pennskaft blir reporter". För en åtminstone inledande diskussion se särskilt sidorna 30-45.
  18. Se exempelvis Gaye Tuchman (1978) och Liesbet van Zoonen (1991).
  19. I *Det redigerade samhället* skriver Jan Ekecrantz och Tom Olsson under kapitelrubriken "Det oredigerade samhället" om den tidigaste journalistiken i det förra seklet. Deras undersökning börjar 1910 men det oredigerade samhället finner i dagspressens spalter är lika närvarande år 1906.
  20. Litteraturvetaren Birgitta Holm har studerat kottier och kön och betydelsen för bl.a. kvinnors kreativitet vid det förra sekelskiftet. I projektets rapport nr 3 (1996) diskuteras kvinnors kontaktnät och kommunikationsformer.

OTRYCKTA KÄLLOR

LUNDGREN, KRISTINA: "Mångfald och solister", pågående avhandlingsarbete i journalistik, JMK, Stockholm.

LITTERATUR

CALHOUN, CRAIG (red.) (1992) *Habermas and the Public Sphere*, MIT Press.

CAMAUER, LEONOR (2000) *Feminism, citizenship and the media. An Ethnographic study of identity processes within four women's associations*, Stockholm: JMK/MKV.

EKECRANTZ, JAN & OLSSON, TOM (1994) *Det redigerade samhället. Om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerade förnuftets historia*, Carlssons.

FLORIN, CHRISTINA & KVARNSTRÖM, LARS (2001) *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800-1950*, Atlas Akademi.

FRASER, NANCY (1993) "Sex, lögn och offentlighet", *Häften för kritiska studier* nr 1-2.

HAMMAR, INGER (1998) "Den svårerövrade offentligheten. Kön och religion i emancipationsprocessen", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2.

HOLM, BIRGITTA (1996) *Kvinnors kontaktnät och kommunikationsformer, 1890-1910*, rapport Kottier & kön nr 3, Uppsala: Centrum för kvinnoforskning.

HOLMQUIST, INGRID (2000) *Salongens värld. Om text och kön i romantikens salongskultur*, Brutus Östlings Bokförlag, Symposion.

Hygiea Medicinsk och farmaceutisk månadstidskrift (1906) volym 1906 (68).

JOHANNISSON, KARIN (1994) *Den mörka kontinenten*, Norstedts.

KLEBERG, MADELEINE (1998) "Kvinnors vardagsvillkor synliggörs, Konsumentupplysning i 60-talets television", Birgitta Ney (red.) *Kraftfält, forskning om kön och journalistik*, JMK 1998:1.

LANDES, JOAN B. (red.) (1998) *Feminism, the Public and the Private*, Oxford University Press.

LUNDGREN, KRISTINA & NEY, BIRGITTA (red.) (2000) *Tidningskvinnor 1690-1960*, Studentlitteratur.

MEEHAN, JOHANNA (red.) (1995) *Feminists Read Habermas. Gendering the Subject of Discourse*, Routledge.

NEY, BIRGITTA (1999) *Reporter i rörelse. Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet*, Nya Doxa. – (1993/1999) urval och förord; *Synd. Noveller från kvinnornas moderna genombrott*, Ordfront.

– (red.) (2000), *Kvinnoprofiler i Stockholmsviolet*, rapport nr 18, Stockholm: Centrum för kvinnoforskning.

– (2000) tillsammans med Kristina Lundgren, Britt Hultén och Margareta Stål, *Pennskaftet blir reporter*, slutrapport av ett HSR-projekt, JMK:s skriftserie 2000:2.

ONSLow, BARBARA (2000) *Women of the Press in Nineteenth-Century Britain*, Macmillan Press Ltd.

SVANSTRÖM, YVONNE (2000) *Policing Public Women. The Regulation of Prostitution in Stockholm 1812-1880*, Atlas Akademi.

TUCHMAN, GAYE (1978) *Making News*, Free Press.

WOOLF, VIRGINIA (1991) *Ett eget rum*, Tiden.

WÄGNER, ELIN (1910) *Pennskaftet*, Ljus förlag.

YOUNG, IRIS MARION (2000) *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*, Atlas.

VAN ZOONEN, LIESBET (1991) "Feminist perspectives on the media", *Mass Media & Society*, Edward Arnold.

SUMMARY

In this article Birgitta Ney uses the news coverage of two feminist manifestations in 1906 as a starting point in order to understand one part of the public sphere and the women who worked there as reporters. One story called "a doctors' scandal" caused a group of women to arrange a meeting in Stockholm. At the meeting a number of them were appointed to conduct an investigation into the matter. The other story covered a nationwide campaign to collect signatures for women's right to vote. Both manifestations were covered by the press and Ney uses one woman reporter and her articles as an example of how these early female journalists could turn an obligatory coverage of women's activities into a veritable feminist space on the pages of the daily newspapers. When trying to find coverage of feminist actions in the daily press at the beginning of the last century it is best to turn our attention to columns with vignettes such as "For our Ladies", or the sections called the women's page – sections of the papers which have not attracted much interest when political change in our society has been studied. Women reporters, together with the women of the feminist movement, could use these pages, it seems, as an almost under-cover space of their own only a couple of pages away from the articles traditionally labelled political in the press.

BIRGITTA NEY

Centrum för kvinnoforskning
Stockholms universitet
106 91 Stockholm
birgitta.ney@kvinfo.su.se